

DE ROSALÍA DE CASTRO A RUTH MATILDA ANDERSON. FEMINISMO E PARATRADUCCIÓN¹

Alba Rodríguez-Saavedra

Universidade de Vigo

Grupo de Investigación Tradución e Paratradución (T&P)

albasant@yahoo.com

[Recibido 18/02/20; aceptado 04/05/20]

Resumo

En 1939 The Hispanic Society of America publicou o libro de Ruth Matilda Anderson *Gallegan Provinces of Spain. Pontevedra and La Coruña*, no que figuran o maior número de traducións ao inglés de textos de Rosalía de Castro con anterioridade a 1964. Ningún dos catálogos nin rexistros nos que se listan as aparicións de textos rosalianos noutras linguas recollen de maneira específica estas traducións de Anderson. Esta sería, por tanto, a primeira vez, que nós teñamos coñecemento, na que se detallan as primeiras traducións ao inglés destes seis escritos rosalianos. Ao se trataren de elementos paratextuais, segundo a definición de Genette (1987), débémolos considerar paratraducións (Garrido 2003-2004), cuxos niveis de análise —empírico, sociolóxico e discursivo— abordamos desde unha perspectiva feminista presente tanto na autora (Rosalía de Castro), no sistema de orixe, coma na tradutora (Ruth Matilda Anderson), no sistema meta.

1 Quero agradecer a Laura Gómez Lorenzo, a miña mestra de edición, que compartise comigo a súa admiración por Ruth Matilda Anderson e que supervisase de maneira tan exhaustiva e enriquecedora, xunto ao Dr. Patrick Lenaghan e a Dra. Noemí Espinosa, as miñas traducións dos cadernos e anotacións de Anderson recollidas no libro editado por Afundación e The Hispanic Society of America. De igual maneira, agradézolle ao Dr. Patrick Lenaghan, conservador de fotografías en The Hispanic Society of America, as súas orientacións e achegas na identificación destas traducións de Ruth Matilda Anderson como as primeiras ao inglés destes seis poemas de Rosalía de Castro das que teñamos noticia. Tamén estou agradecida a Afundación por confiar en min como tradutora para o libro *Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia*. Quero expresar a miña gratitude polo apoio e orientación na procura de estudos sobre as traducións de Rosalía de Castro do meu director de tese, o Dr. Alberto Álvarez Lugiés.

Palabras clave

Feminismo, paratradución, literatura galega, Rosalía de Castro, Ruth Matilda Anderson.

Abstract

In 1939 The Hispanic Society of America published the book by Ruth Matilda Anderson *Gallegan Provinces of Spain. Pontevedra and La Coruña*, containing the greatest number of translations into English from texts by Rosalía de Castro before 1964. None of the catalogues and registers listing Rosalian texts in other languages specifically records these translations by Anderson. Therefore, this would be the first time, as far as we know, that these six writings by Rosalía and translated into English are detailed. Since they are paratextual elements, according to Genette's terminology (1987), they must be tackled as paratranslations (Garrido 2003-2004), whose analysis levels – empirical, sociological, and discursive – are approached here from a feminist perspective, already present in both the author (Rosalía de Castro), within the source system, as well as in the translator (Ruth Matilda Anderson), within the target system.

Key words

Feminism, paratranslation, Galician literature, Rosalía de Castro, Ruth Matilda Anderson.

1. Introducción

En 1939 Ruth Matilda Anderson publicou, editado por The Hispanic Society of America (HSA), o seu libro *Gallegan Provinces of Spain. Pontevedra and La Coruña*, no que se condensaban anos de estudo e de investigación sobre Galicia, alicerzados en dúas expedicións de 1924 a 1926 polo territorio galego. Esta obra nunca se chegou a distribuír en España e non foi tampouco traducida, aínda, a ningún dos seus idiomas oficiais.

En 1998, máis de setenta anos despois, a Xunta de Galicia e The Hispanic Society of America organizaron a primeira mostra sobre as imaxes tomadas ao longo desas dúas viaxes de Anderson. En 2009, a entidade que actualmente se denomina Afundación presentaba, na súa sede da Coruña, cincocentas instantáneas da fotógrafa estadounidense complementadas polos distintos textos que tanto ela coma o seu pai, Alfred Theodore Anderson, foran elaborando durante a súa estancia en Galicia.² Todo este material —as imaxes, as anotacións de Anderson ás fotografías, un bosquejo desbotado para o libro de 1939 e os diarios do seu pai, onde se describe tanto a terra e as xentes coas que se foron encontrando, como os triunfos, os medos e os desafíos aos que se enfrontou a súa filla— reeditouse en 2016, debido á alta demanda por parte do público. Non obstante, e malia o interese das mostras e os máis de tres mil exemplares vendidos do catálogo da exposición de Afundación, a grande obra editorial de Anderson, *Gallegan Provinces*, continúa sendo unha descoñecida

2 Con anterioridade á da Coruña, na que se presentou o maior número de imaxes, Afundación inaugurara en Lugo unha mostra cunha selección de fotografías de Ruth Matilda Anderson.

para a inmensa maioría das galegas e galegos, mesmo a pesar de ser unha das publicacións que con maior precisión e rigor compila estudos literarios, etnográficos, históricos, arqueolóxicos e sociolingüísticos sobre Galicia.

Na nosa aproximación máis recente a *Gallegan Provinces*, comprobamos que, entre toda esta riqueza documental, figuran traducións ao inglés de composicións literarias e populares galegas en distintos capítulos do libro e sempre como elementos paratextuais. De Rosalía de Castro, de *Cantares gallegos*, aparecen «Castellanos de Castilla», «San Antoniño» (case na súa totalidade) e «Nosa Señora da Barca», e de *Follas novas*, «Chirrar dos carros da Ponte» (íntegro), «De valde...» (íntegro) e fragmentos escollidos do prólogo a *Follas novas* sobre a situación das mulleres en Galicia na segunda metade do século XIX. Ademais destas composicións, esta obra contén tamén traducións de Anderson de textos de Eduardo Pondal e Emilia Pardo Bazán —dentro da literatura contemporánea— e de Martín Codax, Paio Gómez Chariño, Macías O Namorado, Airas Nunes e Airas Carpancho —da lírica medieval—. A elas cómpre engadir outras dun considerable número de refráns e lendas populares que completan o retrato de Ruth Matilda Anderson sobre a Galicia dos anos vinte do século pasado.³

Ante este achado, analizamos se estas traducións de textos de Rosalía aparecidas en *Gallegan Provinces* foran xa rexistradas con anterioridade na extensa catalogación da obra da escritora galega ou se, polo contrario, estabamos ante a súa primeira constatación. Tras a pertinente consulta da exhaustiva catalogación elaborada por López e Pociña (1991), Pociña e López (2000) e Casares (2003), non existe nelas rexistro desta contribución de Anderson ao polisistema galego. Si recollen estes autores, porén, as traducións da etnóloga e escritora británica Annette M. B. Meakin no seu libro *Galicia, the Switzerland of Spain* (1909) dos poemas «Pra Habana» e «O cravo» —que, de momento, parecen ser as primeiras traducións ao inglés de textos de Rosalía de Castro—, e a tradución de «Padrón, Padrón», de Ruth Matilda Anderson, publicada en 1938 no libro *Translations from Hispanic Poets*, editado pola Hispanic Society of America. Por tanto, serían as traducións que detallamos neste artigo as primeiras ao inglés destes seis poemas concretos de Rosalía de Castro, e este sería o primeiro estudo que as identifica de maneira específica.⁴

Ademais da importancia que supón engadir unha nova obra na que Anderson se reforza como a persoa que máis composicións de Rosalía traduciu ata a aparición do libro editado por Filgueira Valverde (1964), e de analizar por vez primeira a aparición deses textos, alicerzamos a relevancia deste estudo

3 Abordamos estas traducións de Ruth Matilda Anderson noutro estudo de vindeira publicación.

4 Temos constancia de que tanto Ricardo Carballo Calero na súa *Historia da literatura galega contemporánea* (1975) como Miguel Anxo Seixas no seu artigo «Ver Galicia: a mirada ferida e a mirada transferida», en *Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia* (2016), coñecían a inclusión en *Gallegan Provinces* de traducións ao inglés da propia Anderson de poemas de Rosalía, pero nin afondaron nesta cuestión nin debullaron os títulos desas composicións, tan só mencionaron nos seus estudos que nas páxinas do seu libro, Anderson traducira poemas, refráns, lendas e contos galegos.

noutras dúas cuestións fundamentais. En primeiro lugar, na contestación que tanto as composicións de Rosalía como as paratraducións de Anderson supoñen á milenaria imposición de silencio ás mulleres. Ambas reclaman o uso da palabra, pública e escrita, para recuperaren, por fin, a historia esquecida dunha Galicia de mulleres e homes. E, en segundo lugar, na relevancia que os paratextos e, consecuentemente, as paratraducións, supoñen para o polisistema galego, como mecanismo «plus que d'une limite ou frontière étanche, d'un seuil, ou —mot de Borges à propos d'une préface— d'un 'vestibule' qui offre à tout un chacun la possibilité d'entrer, ou de rebrousser chemin» (Genette, 1987: 7-8).

En consecuencia, consideramos que Anderson adopta unha visión da tradución como un traballo intelectual e político (Santos, 2005) que foxe da tradicional imaxe dunha ponte de comunicación, para actuar como un limiar no que conviven os sistemas de orixe e meta. Non obstante, o noso estudo demostra que o sistema galego ficou alleo ás achegas de Anderson durante oitenta anos, un feito que nos resulta curioso, dado que se trata do maior número de traducións ao inglés de textos de Rosalía de Castro recollidos nunha soa publicación antes de 1964.

Para intentar dar unha resposta a esta falta de atención, acudimos á manipulación da figura de Rosalía por parte da intelectualidade galeguista coetánea, que avogou por ver na escritora unha *mater dolorosa* da patria galega (Castro, 2012: 202-203). Reforzamos esta hipótese ao constatar que, en aberta contradición con este *esquecemento*, nos rexistros consultados si figuran as traducións de Anderson de 1938 en *Translations from Hispanic Poets* e mais as de textos de Pondal en *Gallegan Provinces*, pero non as de Rosalía neste mesmo libro.

A data de publicación da obra, 1939, coincidente coa vitoria fascista na guerra española e punto de inicio dunha férrea depuración cultural, puido influír na demora no coñecemento e estudo da produción de Anderson, mais non explicaría por que as traducións de textos de Pondal si están catalogadas e non as composicións de Rosalía, nin tampouco que, mesmo a día de hoxe, este libro continúe sen ser difundido en Galicia, especialmente se sabemos que en 1939 numerosas figuras políticas e intelectuais galegas, entre elas, o propio Castelao, residían en Nova York, cidade de publicación de *Gallegan Provinces*, en calidade de exiliados. Resulta pouco probable que o autor de *Sempre en Galiza* descoñecese a saída do prelo da obra de Anderson, con quen, ademais, coincidira en Galicia durante as súas viaxes de investigación e a quen lle regalara a acuarela titulada *Festa de Pascua en Pontevedra* (1926) (Seixas, 2016: 66).⁵

5 Agora ben, tamén debemos ter moi presente que a diverxencia case total de posicionamentos políticos entre os exiliados galegos e Huntington e Anderson, votantes do Partido Republicano estadounidense e con amizades monárquicas e clericais en España, precisamente nun momento tan convulso e tráxico, puido provocar unha ausencia de comunicación entre The Hispanic Society of America e a representación galega no exterior e que de aí se derivase a desatención a *Gallegan Provinces*.

É a nosa opinión que este baleiro documental procede, claramente, dunha falta de estudo en profundidade e de primeira man de *Gallegan Provinces*, derivado da súa ausencia nas canles editoriais en España e, por tanto, de acceso especialmente complexo. Agora ben, consideramos que este descoñecemento responde en maior medida a intereses relativos a manter incuestionada a imaxe da Rosalía abnegada e resignada, oposta radicalmente á que proxecta o libro de Anderson, a través dos textos escollidos para a súa tradución, onde a poeta galega denuncia a relegación ao silencio e ao sometemento das mulleres en Galicia.

Por tanto, enfocamos tamén o noso estudo a procurar a repercusión no sistema de orixe que percibimos nos propósitos de Anderson, revelando unha imaxe diferente da difundida polo canon galego coetáneo, e a contribuír ao reforzo da (para)tradución como limiar entre sistemas no que o feminismo ocupa unha posición nuclear.

2. A palabra das mulleres e para as mulleres. A transgresión do silencio imposto

Durante case tres milenios, desde a Grecia clásica ata ben entrado o século XX, as mulleres foron cominadas, desde as máis diversas instancias de poder, a ficaren en silencio (Beard, 2018). O roubo do seu dereito á palabra supoñía coartar, de facto, as súas posibilidades de progreso cultural e social, xa que «[...] los intercambios lingüísticos son también relaciones de poder simbólico en las que se actualizan las relaciones de fuerza entre los locutores o sus respectivos grupos» (Bourdieu, 2016: 12).

En todos os estamentos con influencia social e en todas as fontes que serviron de inspiración para a conformación do modelo de sociedade occidental, o denominador común residiu na prohibición ás mulleres do dereito á palabra pública, o veto á súa formación académica e ao uso da palabra escrita. Como consecuencia directa desta imposición, a historia, cuxo relato escribiron mans masculinas, eliminou dos seus rexistros a metade da poboación (Lerner, 1986: 221). Así, privadas dos seus referentes, as mulleres entraron no discurso oficial para seren esvaídas e pasivizadas.

Malia a extensa tradición de prohibicións e opresións, verbalizadas e tácitas, existiron mulleres en todas as épocas que, adoito por cuestións de privilexios de estamentos ou clases, si puideron transgredir a norma.

Such women recognized that they had talent which enabled them to write and with their writings affect others. Acceptance of that talent as a gift of an almost myterious nature enabled such women to disregard patriarchal constraints, gender-defined roled and the constant barrage of discouragement every intellectually active woman faced (Lerner 1993: 167).

O caso de Rosalía de Castro resulta curioso porque, aínda que de ascendencia fidalga, a súa situación económica foi adoito complicada e careceu, moi probablemente, dunha formación académica tan exhaustiva coma intelectuais da talla de Emilia Pardo Bazán, Concepción Arenal ou Juana

de Vega, entre outras (Davies, 1987). E, malia estes obstáculos, estableceu relación cos círculos intelectuais galeguistas de Santiago. Coñeceu a Eduardo Pondal e a Aurelio Aguirre, e con ambos estivo no famoso Banquete de Conxo.

Rosalía de Castro debeu de ser unha muller con fortes inquietudes literarias e cunha intensa afouteza de carácter, perceptible na súa produción posterior, que a empuxaron a romper normas xa daquela (Álvarez Ruiz de Ojeda, 2018: 381-388). Por tanto, non é de estrañar que en *Cantares gallegos* Rosalía anime a cantar á meniña gaiteira: «As de cantar / Meniña gaiteira, / As de cantar / Que me morro de pena [...]» (Castro 1863: poema 1) e que esa petición sexa atendida: «Cantart’ei, Galicia [...]» (Castro 1863: poema 4). Rosalía reclama, e emprega, a palabra pública e a palabra escrita para as mulleres nun libro que recibiu grandes eloxios (Anderson, 1939: 120). Esta ansia de expresión pública e, por conseguinte, de liberdade, aparecera xa reflectida en *Lieders*: «Solo cantos de independencia y de libertad han balbucido mis labios», nun claro contraste co que en realidade acabou sendo unha vida acoutada debido, en boa parte, á presenza de fillos e marido, factores limitantes das posibilidades de independencia feminina (Davies, 2014: 42).

Porén, a voz rosaliana en galego continúa erguéndose en *Cantares gallegos* e *Follas novas*, reflectindo o compromiso da autora coas mulleres e con Galicia. E mentres «Rosalía fue olvidada en España, aun a pesar de la popularidad de la segunda edición de *Cantares gallegos* en 1872» (Davies, 2014: 43), en Galicia o esquecemento foi moito máis sutil e imposto tan só nun aspecto concreto da figura da poeta. Da memoria e da imaxe colectiva borrouse o compromiso feminista de Rosalía, un trazo definitorio que Pilar García Negro prima sobre o seu galeguismo:

[o] feminismo non é adxectivo na obra da nosa escritora, senón substantivo, isto é, constitúese como un **principio organizador** de toda a súa obra e, por tanto, a xinocrítica ou os estudos de xénero amósanse válidos e aptos, epistemoloxicamente, para estudala e avaliala (García Negro, 2010: 14, negriña no orixinal).

A voz de Rosalía ficou, por tanto, mediatizada dentro do seu propio sistema literario, que promoveu unha figura de lamento, valéndose dos seus dramas persoais —a morte de dous dos seus fillos pequenos e a súa depresión—, creando un prototipo de nai da patria modélico consonte os principios de «mujer sufridora y resignada que creó una obra de carácter confesional, impulsada por el tormento interior que las circunstancias externas atestiguaban [...]» (Castro 2012: 203).

Así como Rosalía de Castro fai pública a súa voz, Anderson asume para si a tarefa de contar Galicia e toma, para iso, os escritos de Rosalía e a súa figura como fontes primarias para reforzar a súa visión dun país, dunhas xentes e dunha cultura ridiculizada noutras zonas de España (Anderson, 1939: 120). De igual maneira que Rosalía era ben consciente do que como muller supoñía a publicación do seu libro —lembremos a dedicatoria a Cecilia Böhl de Faber, *Fernán Caballero*, en *Cantares gallegos*: «Señora: Por ser muger y autora de unas novelas hácia las cuales siento la mas profunda simpatía, dedico á V. este

pequeno libro»— (Castro, 1863: dedicatoria e prólogo), a Anderson tampouco lle resultaban alleas as imposicións por cuestións de xénero (Lenaghan, 2016: 22). Porén, nas súas experiencias académicas e profesionais en Nova York non se encontrou, curiosamente, discriminada por este motivo. Formada en fotografía na prestixiosa Clarence H. White School for Photography, onde tamén estudaron Margaret Bourke-White, Dorothea Lange ou Doris Ulmann, foi recomendada polo propio Clarence White a Huntington, presidente da Hispanic Society of America, quen só contrataba mulleres (Espinosa, 2010: 37, 50-52).

A vinculación de Ruth Matilda Anderson con Galicia naceu bastante antes da súa chegada a Vigo en 1924. Nos dous anos anteriores á súa viaxe, e seguindo o estrito programa de preparación trazado por Huntington e ampliado pola propia investigadora, a fotógrafa de Nebraska mergullouse no estudo exhaustivo de España e das súas particularidades. Temos constancia, grazas ao material recuperado por Noemí Espinosa para a súa tese de doutoramento (2010), da fonda admiración que Ruth Matilda Anderson sentía por dúas das grandes escritoras galegas: Emilia Pardo Bazán, membro correspondente da HSA, e Rosalía de Castro. Sobre a primeira, sinala Espinosa que «Pardo Bazán aguerrida defensora de la mujer, constituyó un ejemplo de mujer académica para las *hispánicas*, y Anderson volvió a fotografiar su casa años más tarde» (Espinosa, 2010: 93, cursiva no orixinal), mentres que sobre a vinculación de Anderson con Rosalía:

Tampoco debemos olvidar su participación [de Anderson] en obras colectivas de la HSA, como cuando tradujo poesías de escritores españoles y portugueses, incluidos los versos gallegos de una de sus escritoras favoritas, Rosalía de Castro, que fueron publicados en 1938 (Espinosa, 2010: 296).

Nas obras de Rosalía encontrou Anderson abondoso material para comezar a mergullarse na sociedade galega. Ademais de aprender castelán e atender as peculiaridades etnográficas de Galicia, Anderson estaba decidida a cumprir coas ordes de Huntington de retratar a verdadeira esencia do país que, sen lugar a dúbidas, se atopaba no ámbito rural:

It is in the back country that Spain can be known, in the bare lands that once were covered with great forests and are now inhabited by a scattered and tradition-filled population, one which has preserved the true type better than elsewhere. These amazing peasants, whose struggle for existence is a hard one indeed, are men and women of another age, but fine men and women for all that, erect, preserving an independence and character of truth and honesty which fills one's heart with a sense of freshness and integrity — if you draw near with integrity. I talk with everyone... From these talks I learn so much more than I can get from a more instructed friend. Here are the sources of the national values. The blood that runs in these veins is the national blood undiluted by recent contacts with the world outside (*apud* Lenaghan, 2016: 472).

Neste estudo sobre Galicia, Espinosa destaca que a etnógrafa acabou por situar no centro dos seus intereses as mulleres. «Las mujeres fueron [...] las informantes predilectas. Sus retratos inundan este archivo [o da HSA], las encontró por todos lados, ya que trabajaban tanto fuera como dentro del ámbito doméstico» (Espinosa, 2010: 263). Ademais,

[...] eran las más dispuestas a ser retratadas, posiblemente por la confianza que les infundía el ser fotografiadas por otra mujer y ver el interés de ésta en inmortalizar sus ropas y labores, que junto a las joyas describió minuciosamente. Tras las mujeres, o mejor dicho, acompañadas por ellos, los niños fueron otro de sus objetivos (Espinosa, 2010: 322).

A investigación etnográfica de Anderson en Galicia asentábase nun intenso traballo de preparación no que a lingua e a literatura foron as bases sobre as que logo puido ir encaixando as distintas pezas do retrato que habería compoñer de Galicia. O estudo das novelas e poemarios de Emilia Pardo Bazán e de Rosalía de Castro brindoulle a oportunidade de penetrar nunha Galicia pouco identificable coa meseta ou o sur de España. Partindo da serie de cadros pintados por Sorolla sobre as rexións españolas, Anderson introduciuse nunha realidade hispánica fragmentada, heteroxénea e distinta en función dos trazos identitarios propios de cada un dos territorios. Chegou mesmo a aprender galego (Espinosa, 2010: 409) e a rexistrar nas súas anotacións as variantes dialectolóxicas coas que se encontraba (Anderson, 1939: 136).

2.1. Reescribir a historia silenciada

Tras o intenso proceso de documentación previo, Anderson aportou en Vigo consciente das súas dúas principais fontes de información: as mulleres do rural e as entidades oficiais e os seus custodios. «[Las mujeres] como depositarias de la cultura en el ciclo vital y tesoreras del patrimonio oral, le transmitieron noticias que le ayudaron a completar la información que las imágenes precisaban» (Espinosa, 2010: 263). O interese pola súa situación reflíctese, por exemplo, nunha das pasaxes do seu libro na que describe a propietaria dunha fonda en Noia: «[The owner of a fonda in Noia] She was the first of the widows of the dead we were to know in Galicia; widows of the living, as Doña Rosalía calls the home-keeping wives of emigrants, we had often seen, gnawed thin with hope» (Anderson, 1939: 269).

Para completar o retrato con cuestións de carácter máis institucional ou académico, necesitou acudir ás entidades oficiais, monopolizadas por mans masculinas, cumprida conta do aberto desprezo da sociedade daquela por favorecer o acceso das mulleres ás esferas de poder e de coñecemento — abonde só lembrar a marxinação promovida desde as instancias universitarias e da Real Academia de la Lengua a Emilia Pardo Bazán e Concepción Arenal.

Consideró a los religiosos y curas de pueblo como sus *mejores amigos*. Estos personajes que según ella, mantenían su antiguo papel como salvaguardas de tradiciones, podían informarle sobre

acontecimentos históricos, lugares y datos de interés cultural, como fundaciones de iglesias, familias nobles, casas con escudos, supersticiones y actos de fe (Espinosa, 2010: 256).

Apreciamos, en consecuencia, como no enfoque de Anderson se distinguen as dúas vías de transmisión do acervo cultural que décadas despois habería consignar Gerda Lerner (1997) nos seus estudos sobre as mulleres na historia: a historiografía é un discurso eminentemente masculino e masculinizado, mentres que a tradición popular é patrimonio feminino (Lerner, 1986: 226).

Un dos aspectos máis salientables do libro de Anderson é, por tanto, a integración no seu completo relato sobre Galicia tanto de fontes e feitos procedentes da historia oficial como da tradición popular sen que, en ningún caso, unha liña exclúa a outra. Neste ámbito máis popular é no que inscribimos os poemas de Rosalía de Castro traducidos ao inglés e que Anderson emprega para reforzar a descrición do pobo galego e, máis en concreto, das súas mulleres e os aspectos mítico-relixiosos que fornecen información relevante sobre o sistema de crenzas e de tradicións asentado en Galicia. A inclusión do poema sobre a romaría da Virxe da Barca, por exemplo, como un claro expoñente do sincretismo da relixiosidade popular galega, evoca un costume no que o santuario dedicado a unha das numerosas advocacións da Virxe comparte protagonismo coa litolatría dirixida cara ás pedras dos cadrís e de abalar, nunha imaxe que decontado evoca a hierofanía ancestral, na terminoloxía de Eliade, dos elementos naturais.

O interese pola vida das mulleres, compartido por autora e tradutora, aparece tratado desde diferentes perspectivas nas traducións de Anderson en función dos textos seleccionados. Así, por exemplo, a constatación dos graos extremos de sometemento das mulleres percibímola en «San Antoniño», onde unha moza debece por atopar un home, calquera home, a risco mesmo de que «a mate ou a esfole». O uso da hipérbole irónica, tan propio de Rosalía, para destacar ata que punto se podía chegar a violencia represiva entendémolo como un mecanismo de codificación que Radner e Lanser enmarcan na apropiación, é dicir, «adapting to purposes forms or materials normally associated with male culture or with androcentric images of the feminine [...] in which a patriarchally designated feminine position is repeated with exaggeration in order to expose it» (1993: 10-13).

Os fragmentos do prólogo de *Follas novas* son, pola súa banda, unha declaración de compromiso coa defensa dos dereitos das mulleres. Resultan reveladores sobre «her difficulties as a woman writer in the Spain of her time, and also for some other ideas about writing» (Smith, 2007: 14). Así, neles, Rosalía exalta a vida e o traballo das galegas, motivo polo que consideramos que Anderson os selecciona para o seu relato sobre Galicia:

When in their confidences these poor martyrs venture to tell us their secrets, to weep over their undying loves, to bewail their sorrows, we discover in them such delicacy of sentiments, such great treasures of tenderness (undiminished by their integrity of character, an

abnegation so complete, that without wishing it we feel ourselves inferior to them, to these obscure and valiant heroines who live and die accomplishing marvelous deeds never published but filled with miracles of love and bottomless depths of forgiveness. (Anderson 1939: 285)

Desde o noso punto de vista, e concordando con Lerner (1986: 15-35), a igualdade entre homes e mulleres, o feminismo, só se pode producir erradicando a estratificación de roles xurdido da xerarquización do masculino e do feminino en función das tarefas adoito desempeñadas. De aí que a converxencia dos dous discursos históricos —o feminino e o masculino— dun pobo nunha mesma obra e ao mesmo nivel fose un inicio para avanzar cara a unha sociedade igualitaria que racharía coa prohibición ás mulleres do uso da palabra pública e escrita, que durante séculos as afastou do rexistro da súa historia (Lerner, 1986: 219-220).

Por tanto, consideramos que o labor como tradutora de Ruth Matilda Anderson neste libro encaixaría no que na actualidade Olga Castro e Emek Ergun, entre outras, denominan tradución feminista:

[...] we define feminist translation as an act of cross-border meaning-making that aims both to connect women's voices and stories and also to provide alternative theories of liberation and co-existence (2017: 96).

3. A paratradución como mecanismo de recoñecemento cultural

A nosa aproximación a estas paratraducións condúcese mediante a análise dos tres niveis (empírico, sociolóxico e discursivo) descritos por Nouss (2009). Así, en primeiro lugar, sinalamos que todas as traducións incluídas en *Gallegan Provinces* son o que Gérard Genette identificou como paratextos, elementos integrantes do libro que complementan o texto principal. Anderson recorre a estes peritextos para reforzar a composición do seu retrato de Galicia por dous motivos principais. Por unha banda, e dado o aprecio manifesto de Anderson pola literatura rosaliana (Espinosa, 2010: 296), a inclusión de textos da autora galega enriquecería o valor literario deste libro, e, pola outra, aínda que literarios, os textos escollidos testemuñan a sociedade da época en que foron creados. Estamos, xa que logo, ante uns paratextos coidadosamente escollidos por unha profesional, Anderson, perfeccionista ata o extremo no seu traballo (Lenaghan, 2016: 26), que, na súa paratradución busca equipararse ao TO tanto no seu valor formal como de contido.

Nun nivel sociolóxico, estas paratraducións foron concibidas como contribucións ao retrato da Galicia da altura. De feito, a temática da meirande parte delas está centrada en cuestións sociais relevantes para a elaboración do exhaustivo estudo de Anderson e demandado por Huntington. Neste sentido, a situación das mulleres galegas, da permanencia dos prexuízos sobre Galicia no resto de España (Anderson, 1939: 120) ou da pobreza da xente son nucleares nos fragmentos seleccionados por Anderson. Resulta sorprendente que unha

gran parte dos conceptos que abordamos neste artigo poidan ser considerados como elementos situados nas marxes: mulleres escritoras, lingua minoritaria —a galega— e paratextos e paratraducións. E resulta curioso, tamén, que estes elementos periféricos acaben por afectar o núcleo do polisistema (aínda que suceda oitenta anos despois) reforzando unha imaxe de Rosalía de Castro completamente oposta á canonizada polo galeguismo decimonónico. Encontrámonos, por tanto, nunha das casuísticas descritas por Even-Zohar (1999: 60) sobre como a tradución se debe entender, tamén, como unha figura capaz de desequilibrar o *statu quo* dun polisistema.

Tendo en conta, por tanto, o papel fundamental destes paratextos no conxunto deste libro sobre Galicia, e xa nun nivel discursivo, comprendemos a relevancia outorgada por Genette (1982) ás relacións transtextuais que, neste caso, como peritextos, reforzan a comunicación de Anderson coa cultura meta tocante ás funcións referencial, poética e emotiva. Resúltanos moi útil, en consecuencia, identificar os elementos paratextuais e as súas paratraducións para comprender como, en efecto, complementos ao texto da autora acaban resultando pezas fundamentais non só para o propio libro, senón para a súa cultura orixinal. Neste sentido, concordamos con Yuste Frías (2015: 321-328) cando sinala a pertinencia de distinguir entre tradución e paratradución, dado que a paratradución é unha ferramenta útil para entender os diferentes procesos de alteración dos conceptos nas canles de transmisión que rodean e que transcenden o texto e que se sitúan, en principio, nas marxes.

No caso de *Gallegan Provinces*, as paratraducións revélanse útiles, ademais, para abordar proxectos de tradución literaria que, doutro xeito, resultaría moi complicado levar a termo en obras monográficas. Unha ollada á historiografía das traducións ao inglés da obra de Rosalía de Castro descóbrenos que as primeiras aparicións de textos rosalianos nese idioma son, na súa meirande parte, paratraducións, tanto no libro de Meakin coma no de Anderson, poñendo así de manifesto a relevancia de nos referirmos ao concepto consignado na Universidade de Vigo.

Debemos tamén contextualizar, para abondar na súa importancia, as referencias á posición marxinal dos elementos paratextuais e, por tanto da paratradución. Se ben é certo que a súa posición é circundante e non nuclear, na metáfora empregada por Genette para explicar a relación entre texto e paratexto queda patente a relevancia de ambas as partes para consolidar a homoxeneidade da mensaxe. Así, «si le texte sans son paratexte est parfois comme un éléphant sans cornac, puissance infirme, le paratexte sans son texte est un cornac sans éléphant, parade inepte» (Genette, 1987: 376). De feito, resultaría dificultosa a transmisión plena da mensaxe de *Gallegan Provinces* sen as paratraducións de Anderson que, aínda que elementos complementarios, condensan trazos descritivos fundamentais do polisistema orixinal: que literatura se cultiva, quen a escribe, que temática é a dominante, desde que se lingua se paratraduce, cales son as metáforas máis recorrentes... Pero, sobre todo, cal é a realidade histórica elidida no discurso oficial.

Por tanto, as paratraducións de Anderson ofrecen, non a tradicional ponte de mera transmisión lingüística, senón unha vía de entrada, de superación do limiar dunha cultura, para mergullarse nela e coñecer o seu interior. Neste

sentido, non debe sorprendere que estas paratraducións se atopan intercaladas no propio texto e non relegadas a notas a rodapé, creando, entón si, esa fenda entre centro e periferia. Anderson opta por conxugar ambos elementos no que nós entendemos como unha superación do tradicional concepto de tradución para ofrecer un libro que signifique o verdadeiro coñecemento da cultura galega, é dicir, a meta que tanto Huntington coma ela pretendieron desde o inicio da preparación das expedicións a Galicia.

O nivel de esixencia tan elevado que Anderson se autoimpoñía e que a conduciu a aprender tamén galego, permítenos contar xa en 1939 con seis traducións ao inglés de poemas de Rosalía de Castro que sabemos, con certeza, que non contaron co castelán como lingua intermedia, como si veu acontecendo na maior parte dos casos, mesmo ata etapas ben recentes (Fernández Rodríguez, 2014: 702). Vemos, de feito, como «Chirrar dos carros da Ponte» pasa a ser en inglés «Whining of Cesures cart», substituíndo a referencia á aldea da Ponte pola da parroquia, con maior entidade, Cesures (Anderson, 1939: 260). Descoñecemos se no caso de Meakin, a primeira tradutora de Rosalía ao inglés, o par lingüístico foi tamén galego-inglés, un criterio que Fernández Rodríguez considera fundamental para «unha internacionalización efectiva e duradeira» (2014: 702).

4. Conclusións

A riqueza de *Gallegan Provinces of Spain. Pontevedra and La Coruña* comprende todos os elementos que o constituíen, desde o texto principal tecido por Ruth Matilda Anderson a partir das súas investigacións in situ en Galicia ao longo de dous anos, ata os paratextos procedentes do patrimonio literario ou mítico-popular do país. A coidada escolla dos fragmentos que Anderson seleccionou como elementos paratextuais do seu libro supoñen unha contribución salientable á difusión das letras galegas. Trátase de textos da literatura medieval galego-portuguesa, de refráns, contos e lendas populares, e dos grandes nomes das letras decimonónicas galegas, tanto en lingua galega coma castelá. Porén, pola recorrencia nas páxinas de *Gallegan Provinces* e por ser esta a primeira vez, da que teñamos coñecemento, en que se identifica cada un deles con detalle, cómpre destacar a paratradución de textos de Rosalía de Castro procedentes dos seus dous grandes libros de poemas en galego.

Para aproximarnos a esta contribución ao polisistema galego, optamos por abordar o estudo deste achado desde unha perspectiva feminista, dado o feito de tanto a autora como a tradutora seren mulleres que reclamaron o uso da palabra nun momento histórico no que se lles vetaba o acceso á cultura académica, como pola temática central dunha parte importante dos textos paratraducidos: as mulleres galegas. Esta perspectiva permitiunos identificar, desde o momento da elaboración do TO ata a recepción do TM, unha gradación na recuperación da palabra das mulleres e para as mulleres. En primeira instancia, Rosalía de Castro reclama a palabra pública e a palabra escrita con *Cantares gallegos* e *Follas novas*, cuxo ámbito de alcance amplía Ruth Matilda Anderson grazas ás súas paratraducións, ao tempo que combina na súa obra a historia popular e a académica, incluíndo, por fin, esa metade da poboación marxinal durante séculos do discurso oficial.

Quixemos, ademais, manifestar a pertinencia do concepto de paratradución para achegarnos con maior claridade a uns elementos que, aínda que circundantes ao corpo textual nuclear, acaban por ser determinantes na plena transmisión dunha mensaxe homoxénea e integral. Neste sentido, as paratraducións de *Gallegan Provinces* abordámolas desde os tres niveis establecidos por Alexis Nouss (2009): empírico, sociolóxico e discursivo. Sinalamos a tipoloxía específica das paratraducións detectadas que, neste caso, son producións verbais intercaladas no texto principal. Detémonos en analizar as diferentes etapas do proceso de paratradución, desde o inicio, o momento en que se inicia a tarefa, ato o de recepción, contextualizando o libro no que se enmarcan. E abordamos, tamén, a forma en que se interpelan as culturas de orixe e destino e en como se produce a comunicación entre ambos polisistemas a través da paratradución.

En definitiva, no noso estudo, ademais de contribuírmos ao coñecemento da importancia que a literatura galega suscitou alén do seu marco xeográfico ao longo do século XX —os intereses de Meakin e The Hispanic Society of America son dous exemplos— e que se reflicte na recorrencia de Ruth Matilda Anderson como tradutora de Rosalía de Castro, queremos insistir no enfoque inclusivo da paratradución en *Gallegan Provinces*. O propósito de Anderson residía en crear espazos de encontro e de contacto entre culturas, «from borders to thresholds» (Castro e Ergun, 2017: 95), para o que precisaba reformular o discurso sobre a historia e a socioloxía galegas, incluíndo a metade da poboación que, de xeito sistemático, fora marxinado. A Rosalía que Anderson presenta no seu libro, publicado en 1939 en Nova York, conxuga feminismo e galeguismo, nesta orde. *Gallegan Provinces* desbarata o retrato costumista, vitimista e laiante de Rosalía, promocionado polo canon (Castro, 2012: 203-204), e revela unha poeta con ansias de liberdade e claro posicionamento feminista, «una feminista en la sombra» (García Negro, 2006: 335). As traducións de Anderson abiran en 1939 a porta a unha reconsideración da imaxe de *mater dolorosa* rosaliana, por outra de fortaleza e protesta, que non sería atendida non sistema literario galego ata ben entrada a década dos oitenta, cando se iniciou a lectura dos escritos de Rosalía en clave de xénero e comezou a mudanza, lenta, da imaxe de muller choromiqueira (Castro, 2012: 201-205).

As paratraducións que Anderson realizou dos poemas de Rosalía de Castro en *Gallegan Provinces* son as canles mediante as que, en 1939, coincidindo co vitoria do fascismo en España tras tres anos de guerra, as subalternas (Spivak, 1998), paradoxalmente, si puideron falar.

Referencias bibliográficas

- ÁLVAREZ RUIZ DE OJEDA, V. 2018. «Avances na investigación da biografía rosaliana». En *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos*, 21, pp. 381-388. En: <https://doi.org/10.5209/MADR.62612> [Consulta o 12/10/2019].
- ANDERSON, Ruth Matilda. 1939. *Gallegan provinces of Spain. Pontevedra and La Coruña*. Nova York: The Hispanic Society of America.
- BEARD, Mary. 2018. *Women and Power: A manifesto*. Londres: London Review of Books.

- BOURDIEU, Pierre. 2016. ¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos. Trad. Esperanza Martínez Pérez. Madrid: Akal.
- CARBALLO CALERO, Ricardo. 1975. *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Galaxia.
- CASARES, Carlos (dir.). 2003 *Catálogo de obras literarias en lingua galega traducidas a outros idiomas. Unha primeira achega*. En: http://culturagalega.gal/especiais/aviles/catalogo_traducidas.pdf [Consulta: 15/11/2019].
- CASTRO, Olga. 2012. «La traducción como mecanismo de (re)canonización. El discurso nacional y feminista de Rosalía de Castro en sus traducciones al inglés». En *Quaderns. Revista de Traducció*, 19, pp. 199-217.
- CASTRO, Olga e Emek Ergun. 2017 *Feminist translation studies. Local and transnational perspectives*. Nova York e Londres: Routledge.
- CASTRO, Rosalía de. 1863. *Cantares gallegos*. Vigo: Imprenta de D. Juan Compañel [Consultado en: <https://bit.ly/3fpxtiZ>].
- . 1880. *Follas novas*. Madrid: A Habana [Consultado en: <https://bit.ly/3esZMLT>].
- . 2006. *Rosalía de Castro. El Caballero de las botas azules, Lieders, Las literatas*. Ed. Pilar García Negro. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco e Xunta de Galicia, pp. 499-503.
- DAVIES, Catherine. 1987. *Rosalía de Castro no seu tempo*. Vigo: Galaxia.
- . 2014. «Rosalía de Castro: la falta de una vida pública. Réplica a la ponencia de Xosé R. Barreiro Fernández». En Álvarez, Rosario, Anxo Angueira, María do Cebreiro Rábade, Dolores Vilavedra (coords.). 2014. *Rosalía de Castro no século XXI. Unha nova ollada*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, pp. 39-46.
- ESPINOSA, Noemí. 2010. *La fotografía en los fondos de la Hispanic Society of America. Ruth Matilda Anderson*, tese de doutoramento, Universidad de Castilla La Mancha, María Esther Almarcha Núñez-Herrador (dir.).
- EVEN-ZOHAR, Itamar. 1999. «La posición de la literatura traducida en el polisistema literario». En *Teoría de los polisistemas*. Madrid: Arco, pp. 223-231.
- FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, Áurea. 2014. «Rosalía de Castro: no principio foi a tradución». En Álvarez, Rosario, Anxo Angueira, María do Cebreiro Rábade, Dolores Vilavedra (coords.). 2014. *Rosalía de Castro no século XXI. Unha nova ollada*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, pp. 687-705.
- FILGUEIRA VALVERDE, Xosé (ed.). 1964. *Poems (by Rosalía de Castro)*. Trad. Charles David Ley. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.
- GARCÍA NEGRO, Pilar. 2006. «Rosalía de Castro: una feminista en la sombra». En *Arenal, Revista de Historia de Mujeres*, 13(2), pp. 335-352.
- . 2010. «Historia xinocéntrica na obra de Rosalía de Castro: Foro e Faro». En *Festa da Palabra Silenciada*, 26, pp. 14-25.

- GARRIDO VILARIÑO, Xoán Manuel. 2003-2004. «Texto e paratexto. Tradución e paratradución». En *Viceversa. Revista Galega de Tradución*, 9-10, pp. 31-39.
- GENETTE, Gérard. 1982. *Palimpsestes. La littérature au second degré*. París: Éditions du Seuil.
- . 1987. *Seuils*. París: Éditions du Seuil.
- Hispanic Society of America (ed.). 1938. *Translations from Hispanic Poets*. Nova York: The Hispanic Society of America.
- LENAGHAN, Patrick. 2016. «Making a chronicle of Galicia. Ruth Anderson's photographic expeditions for The Hispanic Society of America». En *Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia*. A Coruña: Afundación e The Hispanic Society of America.
- LERNER, Gerda. 1986. *The creation of Patriarchy*. Nova York: Oxford university Press.
- . 1993. *The creation of a feminist consciousness. From the Middle Ages to the Eighteen-seventy*. Nova York: Oxford University Press.
- LÓPEZ, Aurora e Andrés POCIÑA. 1991. *Rosalía de Castro. Documentación biográfica y bibliografía crítica*. FALTAN DATOS
- MEAKIN, Annette M. B. 1909. *Galicia. The Switzerland of Spain*. Londres: Edinburgh, Morrison and London.
- NOUSS, Alexis. 2009. *Métissage et traduction*. Universidade de Vigo [en rede en <https://tv.uvigo.es/es/video/mm/4854.html>]. Consultado: 14/11/2019].
- POCIÑA, Andrés e Aurora LÓPEZ. 2000. *Rosalía de Castro. Estudios sobre a vida e a obra*. Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- RADNER, Joan Newlon e Susan S. Lanser. 1993. «Strategies of Coding in Women's Cultures». En: Radner, Joan Newlon (ed.). *Feminist messages. Coding in Women's Folk Culture*. Illinois: Illinois University Press, pp. 1-29.
- SANTOS, Boaventura de Sousa. 2005. *El milenio huérfano. Ensayos para una nueva cultura política*. Madrid: Trotta.
- SEIXAS, Miguel Anxo. 2016. «Ver Galicia. A mirada ferida e a mirada transferida». En *Unha mirada de antano. Fotografías de Ruth Matilda Anderson en Galicia*. A Coruña: Afundación e The Hispanic Society of America.
- SMITH, Michael (ed.). 2007. *Rosalía de Castro. Selected Poems*. Exeter: Shearsman.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty. 2006. *In other worlds. Essays in cultural politics*. Nova York e Londres: Routledge.
- YUSTE FRÍAS, José. 2015. «Paratradución: la traducción de los márgenes, al margen de la traducción». En *DELTA*, 31, pp. 317-347.